

FONEMATIK QOBILIYATLAR RIVOJLANISHINING PSIXOLINGVISTIK VA NEYROPSIXOLOGIK ASOSLARI

Buzrukova Dilorom Mamirxonovna

Farg‘ona davlat universiteti dotsenti

md buzrukova@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0007-2780-9087>

Abdullayeva Mo‘tabar Muqimjon qizi

Farg‘ona davlat universiteti 4-bosqich talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada 5–6 yoshli bolalarda fonematik qobiliyatlar rivojlanishining psixolingvistik va neyropsixologik asoslari o‘rganilgan. Maqolada fonematik idrokning nutqiy tafakkur, lug‘at boyligi va grammatik qurilish bilan bog‘liqligi psixolingvistik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Shuningdek, bosh miya yarim sharlari funksional zonalar, xususan, eshituv analizatorlarining fonematik rivojlanishdagi roli neyropsixologik jihatdan asoslab berilgan. Maqola so‘nggida fonematik qobiliyatlarning maktab ta’limiga tayyorgarlik hamda disleksiya va disgrafiyaning oldini olishdagi ahamiyati yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Fonematik qobiliyat, psixolingvistika, neyropsixologiya, fonematik idrok.

Zamonaviy ilmiy tadqiqotlarda fonematik qobiliyatlar bolaning nutqiy va kognitiv rivojlanishida markaziy omil sifatida e’tirof etiladi. Ushbu qobiliyatlarning rivojlanishini chuqur anglash uchun psixolingvistik va neyropsixologik yondashuvlarning uyg‘unligi zarur. Psixolingvistika fonematik qobiliyatlarni nutqni idrok etish va ishlab chiqarish jarayonlari bilan bog‘liq holda tahlil qilsa, neyropsixologiya ushbu jarayonlarning markaziy asab tizimidagi funksional mexanizmlarini ochib beradi.

Fonematik qobiliyat tushunchasining psixolingvistik talqini psixolingvistika fanida nutqning eng quyi, biroq eng muhim darajasi sifatida qaraladi. Bu qobiliyat bolaning nutq tovushlarini fonema sifatida ajrata olishi, ularni o‘zaro taqqoslab, minimal farqlarni anglay olishi va nutq jarayonida ongli qo‘llay olishida namoyon bo‘ladi. Psixolingvistik tadqiqotlarga ko‘ra, fonematik qobiliyat nutqni tushunish jarayonining poydevorini tashkil etadi, chunki tovushlarni noto‘g‘ri idrok etish so‘z ma’nosini noto‘g‘ri anglashga olib keladi.

Psixolingvistik yondashuvda fonematik qobiliyatlar nutqiy tafakkur bilan chambarchas bog‘liq. Bola tovushlarni farqlash orqali so‘zlarni tahlil qiladi, ularni ma’noli birlik sifatida qayta ishlaydi va nutqiy faoliyatda qo‘llaydi. Shu

sababli fonematik qobiliyatlarning rivojlanishi lug‘at boyligi, grammatik tuzilmani o‘zlashtirish va bog‘langan nutq shakllanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

5–6 yoshli bolalarda fonematik qobiliyatlar rivojlanishi sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tariladi. Bu davrda bola nutq tovushlarini faqat eshitibgina qolmay, balki ularni ongli ravishda tahlil qiladi, taqqoslaydi va umumlashtiradi. Psixolingvistik adabiyotlarda bu bosqich “ongli fonematik idrok bosqichi” deb ataladi. Ushbu yoshda bolalarda tovushlarning so‘z boshida, o‘rtasida va oxirida kelishini aniqlash qobiliyati shakllanadi. Bola tovush almashinuvi so‘z ma’nosini o‘zgartirishini anglay boshlaydi, bu esa fonematik sezgirlikning rivojlanganligidan dalolat beradi. Aynan shu jarayon keyinchalik tovush-harf munosabatlarini egallash uchun psixologik tayyorgarlikni ta’minlaydi.

Neyropsixologiya fonematik qobiliyatlarni bosh miya faoliyati bilan bog‘liq holda tahlil qiladi. Nutq tovushlarini idrok etish va farqlash jarayonlari bosh miya po‘stlog‘ining ma’lum funksional zonalarida faoliyati bilan ta’minlanadi. Xususan, fonematik idrokning shakllanishida chap yarim sharda joylashgan eshituv analizatori va nutq markazlari yetakchi rol o‘ynaydi.

Neyropsixologiya asoschilaridan biri Alexander Luria fonematik idrokni nutq faoliyatining murakkab funksional tizimi sifatida talqin qiladi. U fonematik jarayonlarning buzilishi markaziy asab tizimidagi funksional yetishmovchiliklar bilan bog‘liqligini ilmiy asoslab bergan. 5–6 yosh davrida markaziy asab tizimining funksional yetilishi jadallashadi, nerv aloqalari mustahkamlanadi va analiz-sintez jarayonlari takomillashadi. Bu holat fonematik qobiliyatlarning rivojlanishi uchun neyropsixologik asos yaratadi.

Neyropsixologik yetilish va fonematik qobiliyatlar o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik asosan neyropsixologik yondashuvga ko‘ra, fonematik qobiliyatlar rivojlanishi miyaning funksional yetilishi bilan bevosita bog‘liq. 5–6 yoshda eshituv analizatori, nutq-motor tizimi va diqqat mexanizmlari o‘rtasidagi integratsiya kuchayadi. Bu esa tovushlarni nafaqat eshitish, balki ularni artikulyatsion jihatdan to‘g‘ri ishlab chiqarish imkoniyatini kengaytiradi.

Jahon neyropsixologlari fikricha, fonematik qobiliyatlarning shakllanishida interanalizator aloqalar – eshituv, ko‘ruv va kinestetik tizimlar o‘rtasidagi muvofiqlik muhim ahamiyatga ega. Bola tovushni eshitish bilan birga, uning talaffuzini his qiladi va vizual obraz bilan bog‘laydi. Ushbu integrativ jarayon fonematik qobiliyatlarning barqaror rivojlanishini ta’minlaydi.

Psixolingvistik va neyropsixologik tadqiqotlar fonematik qobiliyatlarning savod o‘rganishga tayyorgarlikdagi hal qiluvchi rolini tasdiqlaydi. 5–6 yoshli bolalarda fonematik qobiliyatlar yetarli darajada rivojlangan bo‘lsa, ular tovush-harf munosabatlarini oson o‘zlashtiradi, o‘qish va yozish jarayonida

kamroq xatolarga yo'l qo'yadi. Jahon tadqiqotchilarining xulosalariga ko'ra, fonematik qobiliyatlarning yetishmovchiligi disleksiya va disgrafiya kabi ikkilamchi o'quv qiyinchiliklarining asosiy omillaridan biridir. Shu sababli maktabgacha ta'lim bosqichida fonematik qobiliyatlarni rivojlantirishga qaratilgan tizimli ishlar savod o'rganishning psixologik va neyropsixologik poydevorini yaratadi.

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha yoshdagi (5–6 yosh) bolalarda fonematik qobiliyatlarning rivojlanishi murakkab va ko'p omilli jarayon bo'lib, u psixolingvistik va neyropsixologik mexanizmlarning uyg'un faoliyati bilan ta'minlanadi. Psixolingvistika fonematik qobiliyatlarni nutqni idrok etish va ishlab chiqarish jarayonlari bilan bog'liq holda yoritib bersa, neyropsixologiya ushbu jarayonlarning markaziy asab tizimidagi funksional asoslarini ochib beradi. Jahon olimlari olib borgan tadqiqotlar ham fonematik qobiliyatlarning maktabgacha yoshda rivojlantirilishi keyingi ta'lim bosqichlaridagi muvaffaqiyat uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanini tasdiqlaydi. Shu bois fonematik qobiliyatlarni ilmiy asosda rivojlantirish maktabgacha ta'lim tizimining ustuvor vazifalaridan biri sifatida qaralishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Mo'minova L. R. "Logopedia" – Toshkent: 2019
2. Ayupova M.Y. "Logopedia" – Toshkent: 2007
3. Nazarova, D.A. Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini o'stirish texnologiyalari. – Toshkent: 2021.
4. Qodirova, F. U., Qodirova, R. M. Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish metodikasi. – Toshkent: 2014
5. Luria, A. R. "Fundamentals of Neuropsychology". – M: 2006.
6. Vygotsky, L. S. "Thinking and Speech". – Petersburg: 2019.